

गाथिनो विश्वामित्रः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्

इन्द्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सवनं चारु यत्ते।

प्रपुथ्या शिप्रे मघवन्नृजीषिन्विमुच्या हरी इह मादयस्व ॥ ३.०३२.०१

इन्द्र- ईशनाधिदैवत। सोमपते- रसपालक। इमम्- एतम्। माध्यंदिनम्- मध्याह्ने कल्पितम्। सवनम्- सम्भजनमयम्। चारु- कल्याणम्। ते- तव। सोमम्- रसम्। पिब- अनुभव। शिप्रे- नासिकाद्वारे। प्रपुथ्य- श्वासेन पूरयित्वा। मघवन्- सम्पद्वन्। ऋजीषिन्- आर्जवसम्पन्न। हरी- श्वासप्रश्वासारव्यप्राणौ। विमुच्य- विमोच्य कुम्भके सन्। इह- अत्र। मादयस्व- सन्तुष्टो भव ॥१॥

गवाशिरं मन्थिनमिन्द्र शुक्रं पिबा सोमं ररिमा ते मदाय।

ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥ ३.०३२.०२

गवाशिरम्- चिद्रश्मिमिश्रितम्। मन्थिनम्- चित्तमन्थनकरम्। शुक्रम्- प्रकाशम्। सोमम्- रसम्। इन्द्र। पिब- अनुभव। ते- तव। मदाय- तृप्तये। ररिम- दद्वः। ब्रह्मकृता- मेधामन्त्रादिकृता। मारुतेन गणेन- प्राणगणेन। सजोषाः- समानहृदयः। रुद्रैः- द्रवत्प्राणैः। तृपत्- तृप्यन्। आ वृषस्व- वर्षय ॥२॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्नर्चन्त इन्द्र मरुतस्त ओजः।

माध्यंदिने सवने वज्रहस्त पिबा रुद्रेभिः सगणः सुशिप्र ॥ ३.०३२.०३

सुशिप्र- शोभनप्राण। ते- तव। शुष्मम्- बलम्। तविषीम्- शक्तिम्। ये। अवर्धन्- अवर्धयन्। ते- तव। ओजः- तेजः। ये अर्चन्तः। मरुतः- प्राणविशेषाः। तैः रुद्रैः। माध्यंदिने सवने। वज्रहस्त। सगणः- स्वगणयुक्तः। पिब- रसमनुभव ॥३॥

त इन्द्रस्य मधुमद्विप्र इन्द्रस्य शर्धो मरुतो य आसन्।

येभिर्वृत्रस्येषितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥ ३.०३२.०४

येभिः- यैः। इषितः- प्रेरितः। अमर्मणः- परैरविदितमर्मस्थानस्य। मन्यमानस्य- अभिमानयुक्तस्य। वृत्रस्य- आवरणप्रतीकराक्षसस्य। मर्म। विवेद- इन्द्रो ज्ञातवान्। ये। इन्द्रस्य। शर्धः- बलभूताः। आसन्- अभवन्। ते। मरुतः। नु- क्षिप्रम्। मधुमत्- सोमं रसम्। विविप्रे- प्रैरयन् ॥४॥

मनुष्वदिन्द्रं सर्वनं जुषाणः पिब सोमं शश्वते वीर्याय।

स आ ववृत्स्व हर्यश्च यज्ञैः सरण्युभिरपो अर्णां सिसर्षि ॥ ३.०३२.०५

इन्द्र- परमेश्वर। मनुष्वत्- विवेकवत्। सर्वनम्- सम्भजनम्। जुषाणः- सेवमानः। शश्वते- सनातनाय। वीर्याय। सोमम्- रसम्। पिब- अनुभव। हर्यश्च- प्राणाश्च। सः- तादृशस्त्वम्। सरण्युभिः- सरणशीलैः। यज्ञैः- सङ्गतिकारकैर्बलैः। आ ववृत्स्व- आगच्छ। अपः अर्णः- जीवोदकानि। सिसर्षि- प्रापय ॥५॥

त्वमपो यद्ध वृत्रं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रासृजः सर्तवाजौ।

शयानमिन्द्रं चरता वधेन वव्रिवांसं परि देवीरदेवम् ॥ ३.०३२.०६

शयानम्- तमःप्रायम्। अदेवम्- अन्धकारम्। अपः- जीवोदकानाम्। परि- परितः। वव्रिवांसम्- आवरणभूतम्। वृत्रम्- आवारकम्। चरता- गतिमता। वधेन- हननसाधनेन। जघन्वान्- हतवान्। आजौ- युद्धे। सर्तवे- सरणाय। अत्यान्- अश्वान्। इव। प्रासृजः- अपः प्रकर्षेण मोचितवान् ॥६॥

यजाम इन्नमसा वृद्धमिन्द्रं बृहन्तमृष्वमजरं युवानम्।

यस्य प्रिये ममतुर्यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं ममाते ॥ ३.०३२.०७

यस्य । यज्ञियस्य- पूजार्हस्य । महिमानम्- माहात्म्यम् । प्रिये । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । ममतुः-
परिच्छेदं कुर्वत्यावपि । न ममाते- परिच्छेदं न कर्तुं शक्नुतः । यथा कालो घट्या परिच्छिन्नोपि न
परिच्छिन्नस्तथा । तम् । वृद्धम्- विश्वरूपम् । बृहन्तम्- महान्तम् । ऋष्वम्- शरण्यम् । अजरम्-
जरारहितम् । युवानम्- नित्यतरुणम् । इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम् । नमसा- नमस्कारपूर्वकम् ।
यजामः- पूजयामः ॥७॥

इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे ।

दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जजान सूर्यमुषसं सुदंसाः ॥ ३.०३२.०८

पुरुणि- प्रभूतानि । सुकृता- सुष्ठु कृतानि । इन्द्रस्य । कर्म- कर्माणि । व्रतानि- धर्ममयानि । विश्वे-
सर्वे । देवाः । न मिनन्ति- न हिंसन्ति । यः । पृथिवीम्- भूमिम् । द्याम्- दिवम् । दाधार- धृतवान् ।
सुदंसाः- शोभनकर्मयुक्तः सन् । इमाम्- एताम् । उषसम्- प्रभातीं विद्याम् । सूर्य-
सवितारमात्मानम् । जजान- प्रकाशितवान् ॥८॥

अद्रोघ सत्यं तव तन्महित्वं सद्यो यज्जातो अपिबो ह सोमम् ।

न द्याव इन्द्र तवसस्त ओजो नाहा न मासाः शरदौ वरन्त ॥ ३.०३२.०९

अद्रोघ- अद्रोह । तव- भवतः । तत् । महित्वम्- माहात्म्यम् । सत्यम् । सद्यः- क्षणेन । जातः-
उद्भूतः । सोमम्- रसम् । अपिबः- अनुभवसि । इन्द्र- परमेश्वर । तवसः- बलवतः । ते- तव ।
ओजः- तेजः । द्यावः- लोकाः । अहा- अहानि । मासाः । शरदः-संवत्सराः । न वरन्त- न
वारयन्ति ॥९॥

त्वं सद्यो अपिबो जात इन्द्र मदाय सोमं परमे व्योमन् ।

यद्ध द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्व्यः कारुधायाः ॥ ३.०३२.१०

इन्द्र । त्वम् । सद्यः- क्षणेन । जातः- उद्भूतः । परमे व्योमन्- चिदाकाशे । सोमम्- रसम् । अपिबः-
अनुभवसि । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । आविवेशीः- प्रविष्टवान् । अथ- अनन्तरम् । पूर्व्यः-
प्राचीनः । कारुधायः- कर्मधारकः । अभवः- बभूविथ ॥१० ॥

अहन्नहिं परिशयानमर्णं ओजायमानं तुविजातं तव्यान् ।

न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्याश्च क्षामवस्थाः ॥ ३.०३२.११

अर्णः- जीवोदकम् । परिशयानम्- आवृत्य परितः शयानम् । ओजायमानम्- बलेन वर्धमानम् ।
अहिम्- मेघमित्याधिभौतिके । जडोन्मुखवासनामित्याध्यात्मिके । तव्यान्- बली सन् । तुविजात-
बहुधा जात । अहन्- नाशितवान् । द्यौः- नभश्च । ते- तव । महित्वम्- माहात्म्यम् । न अनु भूत्-
न अनुभवति । अन्यया- एकतरया । स्फिग्या- कट्या । क्षाम्- भूमिम् । अवस्थाः-
अधितिष्ठसि ॥११ ॥

यज्ञो हि ते इन्द्र वर्धनो भूदुत प्रियः सुतसोमो मियेधः ।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्य आवत् ॥ ३.०३२.१२

यज्ञः । हि- खलु । ते- तव । इन्द्र । वर्धनः । भूत्- अभूत् । उत- अपि च । सुतसोमः-
रसनिष्पादकः । मियेधः- मेधाविषयः । प्रियः । अभूत् । यज्ञियः- पूजार्हः सन् । यज्ञेन- दानेन ।
यज्ञम् । अव- रक्ष । ते- तव । वज्रम्- आयुधोपलक्षितपराक्रमम् । यज्ञः- उपासनमेव । अहिहत्ये-
आवरणनाशने । आवत्- ररक्ष ॥१२ ॥

यज्ञेनेन्द्रमवसा चक्रे अर्वागैनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्याम् ।

यः स्तोमैर्भिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः ॥ ३.०३२.१३

यज्ञेन । इन्द्रम्- परमेश्वरम् । अवसा- रक्षया । अर्वाक्- अस्मदभिमुखम् । आ चक्रे- करोति ।
एनम्- एतमिन्द्रम् । नव्यसे- अभिनवाय । सुम्नाय- सुखाय । आ ववृत्याम्- वृणोमि । यः ।

पूर्वोभिः- प्राचीनैः । स्तोमेभिः- मन्त्रैः । वावृधे- वृद्धो भवति । यः । मध्यमेभिः- माध्यमिककालैः ।
नूतनेभिः- अभिनवैर्मन्त्रैर्वृद्धो भवति ॥१३॥

विवेष यन्मा धिषणा जजान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमहः ।

अंहसो यत्र पीपरद्यथा नो नावेव यान्तमुभये हवन्ते ॥ ३.०३२.१४

यत्र- यस्यां धिषणायाम् । नः- अस्मान् । अंहसः- पापात् । पीपरत्- इन्द्रः पारं नयेत् । धिषणा-
सा बुद्धिः । मा- माम् । विवेष- व्याप्नोति । जजान- मन्त्रान् सृजति । पार्यात्- दूरवर्तिनः । अहः-
आगामिदुर्दिनागमनात् । पुरा- पूर्वम् । इन्द्रम् । स्तवै- स्तवानि । नावेव यान्तम्- नौकायां यान्तं
यथा । उभये- उभयपार्श्ववर्तिनो जलनिमग्नजनाः । हवन्ते- आह्वयन्ति तथाहमिन्द्रमाह्वये ॥१४॥

आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिबध्यै ।

समु प्रिया आववृत्रन्मदाय प्रदक्षिणिदुभि सोमास इन्द्रम् ॥ ३.०३२.१५

अस्य- इन्द्रार्थम् । कलशः- सोमकलशोपलक्षितरसोपलब्धिस्थानमित्याध्यात्मिके । आपूर्णः-
रसपूर्णं सज्जम् । स्वाहा- तं रसमिन्द्रमाह्वय समर्पय इति भावः । पिबध्यै- इन्द्रायानुभूतये । सेक्ता-
सेचकः । इव । कोशम्- रसोपलब्धिस्थानमित्याध्यात्मिके । पात्रम् । सिसिचे- रसं सिञ्चामि ।
प्रदक्षिणित्- दाक्षिण्येन । प्रियाः । सोमासः- रसाः । इन्द्रम्- परमेश्वरम् । मदाय- हर्षाय । सम्-
सम्यक् । अभि- आभिमुख्येन । आववृत्रन्- आवृत्य वर्तन्ताम् ॥१५॥

न त्वा गभीरः पुरुहूत सिन्धुर्नाद्रयः परि षन्तौ वरन्त ।

इत्था सखिभ्य इषितो यदिन्द्रा दृहं चिदरुजो गव्यमूर्वम् ॥ ३.०३२.१६

पुरुहूत- बहुभिराहूत । त्वा- भवन्तम् । गभीरः- गम्भीरः । सिन्धुः- समुद्रः । न- न वारयति ।
परि- परितः । सन्तः- भवन्तः । अद्रयः- मेघा गिरयो वा जडप्रतीकाः । न वरन्त- न वारयन्ति ।
इत्था- इत्थम् । इन्द्र- परमेश्वर । इषितः- प्रेरितः । सखिभ्यः- मित्रेभ्यः । दृहम्- दृढम् । ऊर्व-

विस्तृतम्। गव्यम्- चिद्रश्मिबन्धकं जडोन्मुखभावनमित्याध्यात्मिके। सूर्यरश्मिबन्धकं
मेघमित्याधिभौतिके। चित्- अपि। अरुजः- बिभेदिथ ॥१६॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।

शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम्॥ ३.०३२.१७

पूर्वं व्याख्यातम् ॥१७॥

Dr. Rangraji